

КОРОЛЬОВА Н. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАУКОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРІВ ТОМАСА МАННА

Статтю присвячено аналізу праць, автори яких досліджували психолого-філософський, культурологічний та літературознавчий аспекти творчості Томаса Манна.

Ключові слова: літературознавчі дослідження, автобіографічний міф, неоміфологізм, автор-оповідач.

Статья посвящена анализу работ, авторы которых исследовали психолого-философские, литературоведческие и культурологические аспекты творчества Томаса Манна.

Ключевые слова: литературоведческие исследования, автобиографический миф, неомифологизм, автор-рассказчик.

Article is devoted to the works, which authors explored the psychological, philosophical, literary and cultural aspects of creativity of Thomas Mann.

Keywords: literary studies, autobiographical myth, neomithologism, author-narrator.

Об'єктом дослідження у статті слугують праці, присвячені різноаспектному аналізу творів німецького письменника Т. Манна, **предметом** – психолого-філософський, культурологічний та літературознавчий аспекти його творчості.

Актуальність статті полягає у значущості творів Т. Манна, зокрема, визначенні письменником філософії життя людини, її духовних цінностей, взаємодії у суспільстві. **Новизну** матеріалу визначає постановка питання про комплексний підхід до вивчення наукових основ творчості Т. Манна.

Постать Т. Манна, видатного німецького мислителя, лауреата Нобелівської премії, письменника, філософа, художника, літературного та театрального критика, культуролога, політичного діяча є знаковою для європейської культури. Його спадщина стала матеріалом для численних, змістових і глибоких за змістом літературознавчих, естетичних, філософських, мистецтвознавчих та мовознавчих досліджень, сумарний обсяг яких перевищує обсяг власне самих літературних доробків автора.

Напрями дослідження творчої спадщини Т. Манна радянськими та сучасними російськими та українськими ученими, (напр.: В. Адмоні, С. Апта, Н. Какабадзе, М. Кургіняна, Т. Мотильової, Т. Сільман, А. Федорова) [5:211–261; 6:63–87; 7:187–204] в основному співпадають з напрямками праць західноєвропейських спеціалістів (напр.: Д. Борхмєєра, К. Гюбнера, Г. Курцхе, Д. Прейтера, К. Харпрехта) [1:155; 2:79–102;

3:268]. Автори спеціальних робіт детально аналізують твори Т. Манна, враховуючи загальні тенденції та закономірності розвитку літературного процесу у ХХ ст.

Відповідно до теми статті назвемо, насамперед, С. Апта. Саме у його перекладі вперше побачили світ романи Томаса Манна “Доктор Фаустус”, “Обранець”, “Йосип і його брати”. Крім того, авторству С. Апта належать книги про Томаса Манна (“Читаючи листи Томаса Манна”, “Подвійне благословення”, біографія Томаса Манна), які містять у собі досвід перекладу прози письменника, всебічне дослідження мови, стилю романів, їх композиції та ключових фігур, а також багаторічні роздуми про класика німецької літератури ХХ ст., які сьогодні залишаються одними з кращих робіт про цього письменника [6:63–87; 9:164–169].

Варто згадати також дослідження В. Личковаха, який розкриває перехід від класичного до модерного та постмодерного мистецтва на прикладі формули “від “Фауста” до “Леверкюна” (Адріан Леверкюн – головний герой роману Т. Манна “Доктор Фаустус”). Фауст та Леверкюн персоніфікують два етапи розвитку естетичної науки та мистецтва – класичний та авангардний. У цих образах втілюється “дух епохи”, світ людини певного культурно-історичного контексту. В. Личковах оперує поняттями “мотив Леверкюна”, “Леверкюнівська душа”, “леверкюнівське начало культури”, за допомогою яких розкриваються нові форми естетичної свідомості та культури [11:23–30]. У праці української германістки Є. Волощук репрезентовано “гармонійну” тенденцію в прозі Т. Манна на основі інтерпретації роману “Лотта у Ваймарі”, який чи не вперше так докладно розглядається у вітчизняному літературознавстві. Є. Волощук проводить паралелі з письменниками інших літератур як, наприклад, аналіз фаустівських мотивів у романах “Доктор Фаустус” Т. Манна та “Майстер і Маргарита” М. Булгакова [12:54–57].

Сучасні німецькі дослідники творчості Т. Манна, наприклад, М. Рюхнер, Г. Заутермайстер, К. Зонтгаймер стверджують, що важливе значення для світогляду Т. Манна мали ідеї таких видатних мислителів ХХ століття, як О. Шпенглер, А. Боймлер, І. Я. Бахов, Т. Адорно і представників Франкфуртської школи. Проте більшість дослідників все ж погоджуються, що в основі міфолофілософського сприйняття дійсності письменника були А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та Р. Вагнер. Що ж стосується інших мислителів (О. Шпенглера, А. Боймлера, І. Я. Бахова, Т. Адорно і т. п.), то вони були близькі Т. Манну настільки, наскільки вони виражали ідеї, співзвучні ідеям Р. Вагнера (Т. Адорно – концепція “нової

музики”, яка міститиме в собі тенденцію до потрясіння поняття “твір мистецтва”, діалектику самотності та самотність як стиль, експресіонізм як об’єктивність) А. Шопенгауера і Ф. Ніцше (О. Шпенглер – консерватизм та проблема неузгодженості ідеї та реальності, духу і дійсності; І. Я. Бахов – шопенгауерівська волюнтаристська метафізика і протиборство добра і зла, світла і темряви, а також протиставлення у світогляді Ніцше двох начал буття – “діонісійського” та “аполлонівського”, тобто аналізу феномену народження трагедії у Древній Греції із культу Аполлона та Діонісійських оргій, що уособлюють поєднання в мистецтві ясного й споглядального начала з Діонісом, символом-репрезентацією екстазу, натхнення й страждання).

Отже, Т. Манн залишається, на думку дослідників, вірним кумирам своєї юності. Навіть тоді, коли німецький письменник виступив із різкою критикою консерватизму та аполітичності А. Шопенгауера та естетизму Ф. Ніцше, він захищає їх від своїх же нападок [13:28–40].

Як зазначають критики, позиції раннього Т. Манна відрізнялися складністю і глибиною. Перші літературні праці майбутнього лауреата Нобелівської премії (“Маленький пан Фрідеман” (1897), “Трістан” (1902), “Тонію Крюгер”) проникнуті глибоким песимізмом і морально-естетичними ідеями. Ці ідеї відображаються в контрастах здорового та хворобливого, в протиставленні художника (творчої особистості) та бюргера (обивателя), в концепції смерті в мистецтві [14]. Герої Т. Манна є далеко неоднозначними: на них лежить відбиток гріховності, аморальності, хворобливості. На відміну від обивателя, художник у творах Т. Манна психологічно тендітний, надзвичайно ранима особистість. Навколишній світ є жорстоким та похмурим, що провокує трагічний фінал життя протиставленого йому персонажа. При прочитанні цих творів, як стверджує критика, легко відчувається захоплення раннього Т. Манна німецькими філософією А. Шопенгауером і Ф. Ніцше [13:67–74].

Дослідження творів Т. Манна радянськими критиками опиралось, з одного боку, на спробу репрезентувати творчу спадщину письменника у політичному, а подекуди й ідейно-пропагандистському руслі, а з іншого – на соціально-історичний фон існування тогочасного суспільства. Саме тому літературознавчий аналіз доробку Т. Манна був тісно пов’язаним із соціополітичною інтерпретацією результатів даних досліджень [10:173–190].

Інтерес до вивчення творчості Томаса Манна зберігається і в наш час. Сучасні дослідники відійшли від політизованого стержня ідейної

інтерпретації творів, підшуковуючи як альтернативу науково-комплексні підходи. Наприклад, дослідження І. Пюрою роману “Доктор Фаустус” Т. Манна з позицій виявлення в ньому рис біографічного міфу епохи. Дане дослідження є першим досвідом вивчення феномена біографічного міфу, де він розглядається як явище у культуротворчому процесі, як метод (модель) створення художнього образу [19:71–94].

У зіставленні образу А. Леверкюна з міфологізованими портретами його реальних прототипів і сучасників виявлено особливості монтажного методу, використаного Т. Манном у моделюванні універсальної творчої біографії. Міф Леверкюна розглядається як фінальний акорд модуляцій біографічного міфу протягом ХІХ століття, від перших спроб моделювання творчого життя ранніми романтиками – до неймовірного сплеску самоміфологізації особистої долі в епоху постромантизму. Теми творчості Фауста-героя стають магістральними в мистецтві ХХ століття [19:71–94].

Рубіж ХІХ-го – ХХ-го століть залишив своєю спадщиною загострений психологізм, який став характерною рисою творчості цілого ряду видатних мислителів, художників і письменників того часу: Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассета, С. Цвейга, З. Мунка, Ф. фон Штука та ін. Хворобливе сприйняття дійсності, морально-етичний пошук рішення сформованих протиріч і передчуття великої трагедії людства стають характерною особливістю філософських та художніх творів тієї пори. Вчення Зігмунда Фрейда стає логічним завершенням цього процесу. Саме воно увібрало в себе майже весь спектр людської діяльності та викрило її потаємні сторони. Психоаналіз австрійського вченого сконцентрував у собі всі існуючі в той час уявлення про людину та її духовний світ і дав власне пояснення духовним процесам та актуальним на той час соціально-політичним світовим проблемам.

Таким чином, як стверджує у своєму дослідженні С. Мельник, вчення Зігмунда Фрейда стало ключем до розуміння складних процесів як культурного, так і суспільно-політичного життя рубежу століть, і заклало основи для нового гуманізму 20 століття. Т. Манн бачив у психоаналізі універсальність та стверджував необхідність поширення принципів психоаналізу на різноманітні області людської культури – міфологію, фольклор, художню творчість, релігію і т. д. [13:44–50].

Т. Манн як художник і мислитель формувався в традиції літературного реалізму і натуралізму. Він був письменником свого часу, саме тому, як стверджує критика, його творчості притаманна яскраво

виражена “психологічна” тенденція відображення дійсності, яка, перш за все, виявляє себе в його художніх творах, де літератор через внутрішній світ героїв показує проблеми європейської цивілізації (“Чарівна гора”). З часом ця особливість стає характерною і для публіцистики німецького письменника. Відбулося це із різних причин. З одного боку цьому сприяла політична атмосфера передфашистської Німеччини початку 20-х рр. З іншого – рефлексія самого Т. Манна і проблеми творчості, з якими він стикнувся. Важливе значення мали й особисті суперечності автора. Таким чином виник психосинтез творчості Т. Манна, який багато у чому опирався на вчення Фрейда [13:50–68].

Дослідники літературної діяльності Т. Манна виявляють низку новаторських прийомів, характерних для ідіостилю письменника, виникнення та використання яких у його творчості було зумовлено саме появі у психолого-філософській ситуації початку ХХ-го століття ідей психоаналізу, а саме внутрішній монолог, пов’язаний із технікою потоку свідомості, який виступає переважно засобом передачі душевних переживань персонажів [10:173–190; 14:14–27].

В. Адмоні підкреслював, що Т. Манн створив структуру оповіді, в якій відсутня фабула. План змісту у текстах Томаса Манна збагачується не додаванням подій, а за допомогою внутрішнього поглиблення вже введеного матеріалу шляхом авторського аналізу та повтору ключової ситуації [6:63–87]. Принцип композиційної побудови романів Т. Манна В. Адмоні порівнює із поліфонією та контрапунктом. Термін контрапункт запозичений із музики літературознавством і полягає в чергуванні й одночасній появі різноманітних тем та мотивів, які взаємодоповнюються та взаємозбагачуються. Окремі слова та словосполучення, які спочатку з’являються окремо, повторюються у тексті у вигляді наскрізних, поширених і варійованих повторів за принципом контрапункту. Неоднозначним для творчого доробку Т. Манна є й образ автора-оповідача, він представляється багатоликим та багатостороннім феноменом. У художніх творах Томаса Манна М. Кургинян виділяє декілька типів “оповідачів”, що знаходять своє втілення і в плані змісту, і в плані вираження [8:84–88]:

1) Аудиторіальний автор-оповідач – незримий та незазначений у тексті оповідач, максимально наближений до автора і ведучий розповідь від 3-ї особи. Аудиторіальний тип автора-оповідача представлений в наступних творах Томаса Манна: у романах “Будденброки”, “Лотта у

Веймарі”, “Чарівна гора”, у новелах “Трістан”, “Смерть у Венеції”, “Тоніо Крюгер”.

Даний тип оповідача не належить до дійових осіб художнього твору і не бере участі в дії, що описується, а лише спостерігає за нею. Він демонструє всезнаючий та всюдисущий тип оповідача. Автор-оповідач у формі “він” може просто об’єктивно вести розповідь, обмежившись коментарями, а може виявляти своє “я” у прямих авторських зверненнях до читача.

2) Персоніфікований автор-оповідач – це поєднання в одній особі і оповідача і головної дійового персонажу художнього твору. Даний тип оповідача представлений в романі Т. Манна “Пригоди авантюриста Фелікса Круля”. Формально цей тип оповідача виражений 1-ю особою однини. В даному випадку розповідь в плані змісту зміщується в бік рефлексорної, емоційно-оцінювальної демонстрації світу; розповідь набуває характеру сповідального роману. Для персоніфікованої форми розповіді характерна глибока індивідуалізованість та велика ступінь відчуття присутності живої суб’єктивної людини. Характерним є періодичне звертання оповідача до героїв роману, тобто втручання в їхнє життя, при цьому ефект присутності читача ніби нівелюється та забувається. Таким чином змінюється і позиція читача: він дивиться на все очима героя, співпереживає йому. Події, що описуються персоніфікованим автором-оповідачем, освітлюються ніби з внутрішньої сторони. Персоніфікований автор-оповідач часто використовується в оповіданні автобіографічного та сповідального типів.

Що стосується структурної організації “образу автора-оповідача”, то виявлено три типи такої організації в залежності від виду художньо-прозового твору [15; 16]:

1. “Образ автора-оповідача” дотримується єдиної точки зору протягом усього твору. Прикладом може служити роман Томаса Манна “Зізнання авантюриста Фелікса Круля”. Фелікс Круль – це і автор-оповідач, і головна дійова особа роману.

2. “Образ автора-оповідача” у творі єдиний, але в процесі розповіді він розпадається на декілька ликов. Наприклад, у новелі “Тоніо Крюгер” розповідь ведеться від імені Томаса Манна, проте автор через невластне-пряму мову стає тим, хто виражає відчуття головного героя новели Тоніо Крюгера.

3. “Образ автора-оповідача”, що поєднує у собі множинність оповідачів, причому кожний образ виражає власну точку зору та власне

ставлення до того, що зображається у творі. Наприклад, у романі “Лотта у Веймарі” вводиться велика кількість персонажів, які й оповідають про своє життя, проблеми і про своє відношення до центральної постаті розповіді – Й. В. Гьоте.

У досліджуваних художніх творах глобальним адресантом є письменник Т. Манн, і саме він вільно передоручає розповідь дійовим особам. Глобальної адресант ділиться на безліч адресантів, і у наслідок цього виникає їх поліфонія. Слід підкреслити, однак, зауважує М. Кургинян, що всі адресанти, наче маріонетки, керуються одним глобальним адресантом – Томасом Манном [8:84–88, 113–154].

Система персонажів-оповідачів породжує мовний поліфонізм, мовленнєве багатоголосся твору, який реалізує себе через систему стилістичних типів мови, якою ведеться оповідь [18:78–90]: а) соціальний (тобто такий, що демонструє соціальне походження, класову й територіальну приналежність, виробничу діяльність, вік, стать, освіту, мовну культуру, ступінь володіння літературною мовою); б) комунікативний (обумовлений ступенем продуманості мови, тобто ступенем її літературного опрацювання, наприклад, спонтанний і не спонтанний характер виникнення мовлення)

в) композиційний – для стилістики художньо-прозового твору особливий інтерес становлять різноманітні типи оповідної мови та їх комбінації у творі, які пов’язані із зміною, перетином та схрещуванням оповідальних ракурсів.

Незважаючи на те, що в даний час існують сотні монографій, присвячених дослідженню художніх творів німецького письменника, публіцистика Т. Манна вивчена неповно [13:9]. Характерною рисою наукових робіт, об’єктом вивчення яких є публіцистичні доробки письменника, є їх певна односторонність, тобто розглядаються або виключно політико-етичні та націоналістичні погляди Т. Манна (М. Рюхнер, К. Буллівант, Г. Заутермайстер, К. Зонтхаймер, тощо), або суто теоретично-етичні переконання Т. Манна як оригінального мислителя-ідеолога (Р. Мерінг тощо), або ж аналізується його позиція як літературного критика (Х. Й. Метр, З. Нюндель тощо) і т. п. Однак, у них відсутній аналіз публіцистичної спадщини Т. Манна як одного комплексного цілого, фактично не представлено культурософського базису – тобто того, на чому ґрунтується своєрідність його публіцистики [13:12].

Висновок. В основі формування поглядів письменника перебували постаті трьох діячів німецької культуро-філософського простору, а саме: А. Шопенгауера, Р. Вагнера та Ф. Ніцше. Будучи творцем іронічної, аналітичної та об'єктивної прози, Т. Манн усе життя притримувався “своїх” тем: життя і дух, геній і хвороба, тяга до смерті, музика, які реалізовувались у творчому доробку письменника за допомогою новаторських прийомів внутрішнього монологу, пов'язаного із технікою потоку свідомості та структурування оповіді у такий спосіб, щоб зробити відчутним нівелювання фабули.

Перспективу для подальшого дослідження наукових аспектів творів Т. Манна ми бачимо у вивченні стилістичного і когнітивно-прагматичного аспектів творчості письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Курцке Г.* Томас Манн. Жизнь как произведение искусства. Биография / Г. Курцке. – Мюнхен: Verlag C. H. Beck, 2000. – 236 с.
2. *Манн Т.* Из дневников. Перевод, предисловие и комментарии И. Эбаноидзе / Т. Манн // Новый мир. – 1996. – № 1. – С. 79–102.
3. *Прейтер Д.* Томас Манн – немец и гражданин мира. Биография / Д. Прайтер. – Мюнхен: Hanser Verlag, 1995. – 456 с.
4. *Harprecht K.* Thomas Mann, Eine Biographie / Klaus Harprecht. – Reinbeck: Rowohlt Verlag, 1995. – 1150 S.
5. *Адмони В. Г.* Томас Манн. Очерк творчества / В. Г. Адмони, Т. И. Сильман. – Л.: Лениздат, 1960. – 351 с.
6. *Апт С. К.* Над страницами Томаса Манна. Очерки / С. К. Апт. – М.: Наука, 1980. – 392 с.
7. *Какабадзе Н. М.* Томас Манн = Thomas Mann: Грани творчества / Н. М. Какабадзе. – Тбилиси: Мерани, 1985. – 215 с.
8. *Кургинян М.* Романы Т. Манна (Формы и метод) / М. Кургинян. – М.: Высшее образование, 1975. – 226 с.
9. *Апт С. К.* Томас Манн (серия “Жизнь замечательных людей”) / С. К. Апт. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 347 с.
10. *Сильман Т. И.* Проблемы языкового стиля Томаса Манна / Т. И. Сильман // учен. зап. Ленинградск. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. – 1960. – Т. 217. – С. 173–190.
11. *Личкова В. А.* Людське світовідношення як предмет естетичного аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук: 09.00.08 / Володимир Анатолійович Личкова; Київськ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 36 с.
12. *Волощук Є.* Франк Кафка і Томас Манн: два типи модерністського художнього мислення (“дисгармонійного” і “гармонійного”) / Євгенія Волощук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2007. – № 10. – С. 54–57.
13. *Мельник С. П.* Культурософская публицистика Томаса Манна: социокультурный контекст, гуманистический идеал, мифопоэтика: социокультурный контекст, гуманистический идеал, мифопоэтика: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10 / Сергей Петрович Мельник. – Воронеж, 2006. – 172 с.
14. *Фаткулова Лилия Раильевна* Прагматический эффект приемов логического выделения в синтаксисе Томаса Манна: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Лилия Раильевна Фаткулова. – М., 2006.
15. *Усачева Н. И.* Стиль Томаса Манна / Н. И. Усачева // Анализ стилей заруб. худож. и науч. лит-ры. – 1978. – Вып. 1. – С. 89–96.
16. *Паремская Д. А.* О номинативности авторского стиля Томаса Манна / Д. А. Паремская // Функционирование языковых единиц в речевой коммуникации. – 1989. – С. 182–192.
17. *Якимович А. К.* Магическая вселенная: Очерки по искусству, философии и лит. XX в. / А. К. Якимович. – М.: Галарт, 1995. – 134 с.
18. *Мельник С.* Философские основы публицистики Т. Манна / С. Мельник // Научно-культурологический журнал. – 2004. – № 10. – С. 78–90.
19. *Пюра Ирина Володимирівна.* Біографічний міф митця початку ХХ століття в романі “Доктор Фаустус” Т. Манна: дисертація канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Ирина Володимирівна Пюра; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. – К., 2003.